

ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΟΙΝΟΥ ΑΠΟΤΥΠΩΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Α. ΡΗΓΑΤΟΣ

Οι λέξεις

Ενώ δεν υπάρχει περιθώριο για παρανόηση της λέξης οίνος, η λέξη πνεύμα είναι εννοιολογικά πολυσήμαντη. Πνεύμα είναι και η πνοή, δηλαδή η αναπνοή, και σε προέκταση η ίδια η ζωή, πνεύμα και το φύσημα¹ και ο αέρας πνεύμα κι αυτός. Στον αφόρητο διχασμό της ανθρώπινης ύπαρξης ό,τι δεν είναι «σώμα» είναι πνεύμα, όπως πνεύμα είναι και οι ανώτερες νοητικές λειτουργίες. Πνεύμα και το φάντασμα και κάθε άυλη ύπαρξη, αλλά και το κεντρικό νόημα ενός κειμένου ή ενός συγγραφέα. Πνεύμα και το γνωστό στους παλιότερους σημείο της στίξης –σήμερα ξεχασμένο απ' τους πολλούς κι άγνωστο στους νεότερους. Πνεύμα είναι και το πιο καθοριστικό από το πλήθος των στοιχείων που συνιστούν τον οίνο, εκείνο που αποχωρίζεται με την ειδική διαδικασία της απόσταξης.

Συχνά το αποτέλεσμα της κατανάλωσης οίνου και οινοπνεύματος είναι η μέθη. Μέθυ, άλλωστε, με υ, το μέθυ-του μέθους, είναι στον Όμηρο το κρασί και κάθε μεθυστικό ποτό. Μέθη: θεών και ανθρώπων πάθος, με ιστορία πανάρχαια στις χώρες της Μεσογείου, από τη Θράκη ως την Αθήνα κι από τη Θήβα ως την Κύπρο, και πέρα από το γεωγραφικό τούτο χώρο, από τη Σικελία ως την Ιουδαία. Από τον Ικάριο ως τον Νάε, καλλιεργητές και παραγωγοί είναι ταυτόχρονα δωρητές και καταναλωτές του προϊόντος. Σ' όλες λίγο πολύ τις ιστορίες η κατανάλωση ακολουθείται από μέθη και δευτερογενείς αρνητικές επιπτώσεις. Εξετάζουμε σε άλλο σημείο τη μέθη. Ας δούμε σ' αυτές τις σελίδες το κρασί και το πνεύμα του. Θετικά. Ας θυμηθούμε το χωρίο εκείνο του Ξενοφώντα, που λέει πως το κρασί, όταν ποτίζει τις ψυ-

χές, τις μεν λύπες κοιμίζει, όπως κοιμίζει ο μανδραγόρας τους ανθρώπους, τα δε φιλικά και κοινωνικά αισθήματα ζωηρεύει, όπως το λάδι τη φωτιά (αναφέρεται από Σ. Γαλανό¹):

«Τῶν γάρ ὄντι ὁ οἶνος ἄρδων τὰς ψυχὰς. τὰς μὲν λύπας, ὥσπερ ὁ μανδραγόρας τοὺς ἀνθρώπους κοιμίζει, τὰς δὲ φιλοφροσύνας ὥσπερ ἔλαιον φλόγα ἐγείρει».

Ο οἶνος και οι αρχαίοι γιατροί

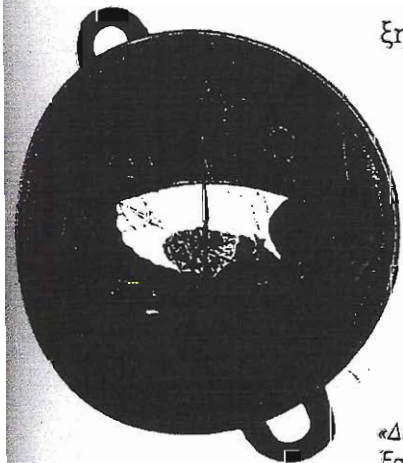
Δική μου κάβα για την άντληση του προϊόντος οι αρχαίοι γιατροί, που το βλέπουν συχνότερα ως αγαθό-και αγαθοποιό, σπανιότερα δε ως πηγή νόσου, ως μέσο εξάρτησης ή ως αίτιο δυστυχίας. Ο οἶνος ήταν, λοιπόν, το κυριότερο μετά το νερό ποτό των αρχαίων Ελλήνων. Απαραίτητο συμπλήρωμα διατροφής, δυναμωτικό για «κοπιώντες», αναληπτικό για «πεφορτισμένους», αλλά και το μέσον για την επίτευξη ευωχίας, πνευματικών επιδόσεων και κοινωνικότητας. Λόγω του διαφορετικού τρόπου κατασκευής του και της εγκλειόμενης δύναμης δεν τον έπιναν σχεδόν ποτέ άκρατον. Η αραίωσή του γινόταν διά κράσεως, δηλαδή με την ανάμειξή του με νερό. Από εδώ έμεινε άλλωστε και η λέξη κρασί για τον οἶνο: Ήταν μάλιστα διαφορετική η ανάμειξη για διαφορετικές περιπτώσεις: οι γέροντες, οι στρατιώτες, οι οδοιπόροι κ.λπ. δικαιούνταν μικρότερη αραίωση, ώστε το ποτό τους να είναι πιο δυνατό και πιο πλούσιο σε θερμίδες. Ο Όμηρος αποκαλεί αυτό τον οἶνο ζωρότερόν (Ιλιάδα Ω, 203).

Ως δυναμωτικό και ως πηγή θερμίδων περιγράφει και ο Ιπποκράτης το κρασί: «Ύδωρ ψυχρόν και υγρόν· οἶνος θερμόν και ξηρόν». Του αναγνωρίζει όμως και πολλές άλλες ιδιότητες ανάλογα με το είδος²: αν είναι μέλας ή λευκός ή κίρρος ή μελίχρους, αν είναι αυστηρός ή υδαρής ή ασθενής, αν είναι νέος ή παλαιός, όζων (δηλαδή αρωματικός) ή άνοδμος (χωρίς μυρωδιά), αν είναι γλυκύς ή οξίνης. Ανάμεσα στις διαφορετικές κατά είδος κρασιού ιδιότητες περιγράφονται:

«Διονύσου Πλους»
Έργο του αγγειογράφου Εζήκία, 6ος αιώνας π.Χ.

1. Γαλανός Σ. Ο οἶνος. Αθήνα 1936 (Ανάτυπον εκ της εφημ. «Βραδυνή», 28 Φεβρουαρίου-1 Μαρτίου 1936. Το Λαϊκόν Πανεπιστήμιον της Βραδυνής)

2. Ιπποκράτης. Περί διαίτης Α', Β', Γ', Δ'. Εις: Ιπποκράτους Άπαντα τα Έργα. Μετάφρασις: Κ. Εμμανουήλ. Εισαγωγή Γ.Κ. Πουρναρόπουλος, Εκδ. Μαρτίνοσ, Τόμος Δ', Αθήναι 1969 (Άλλες εκδόσεις: Ιατρική Βιβλος. Εισαγωγή-Μετάφραση Κ. Μητρόπουλος, Αθήναι 1952, 1953. Πιο πρόσφατη και προσιτή η έκδοση στη σειρά «Οι Έλληνες» του Κάκτου)

α. υπακτική, δηλαδή καθαρτική δράση:

«ἔχει δέ τι καί καθαρτικόν ἀπό τῆς ὕλης...»

β. ξηραντική, διότι αναπτύσσει θερμότητα και έτσι καταναλώνονται τα υγρά του σώματος:

«ξηραίνουνσι δέ τῇ θερμασίῃ, τό ὑγρόν ἐκ τοῦ σώματος καταναλίσκοντες...»

γ. διευκολύνουν την έξοδο αερίων και την κένωση:

«φυσῶσι καί διαχωρεύουσι...»

δ. άλλοι διευκολύνουν την ούρηση μάλλον παρά την αφόδευση:

«οὔρεύονται μᾶλλον ἢ διαχωρεύουσι...»

ε. και παγώνουν και υγραίνουν το σώμα, επειδή κάνουν το αίμα των αγγείων ασθενές, ενώ αυξάνουν το αίμα της κυκλοφορίας:

«καί ψύχουσι καί ἰσχναίνουσι μὲν καί ὑγραίνουσι τό σῶμα καί τό αἷμα ἀσθενέες ποιέουσι, αὐξοντες τό ἀντίπαλον τῷ αἵματι ἐν τῷ σώματι...» (Περὶ διαίτης Β' 52, 1494–1512).

Τις ίδιες αντιλήψεις με τον πατέρα της Ιατρικής υποστηρίζουν και οι επίγονοι. Όλοι ομολογούν ότι ο οίνος είναι από εκείνα που μας τρέφουν, γράφει ο Γαληνός. Κι εφόσον όλα όσα μας τρέφουν είναι τροφή πρέπει να πούμε ότι και το κρασί υπάρχει στα τρόφιμα:

«ὅτι μὲν ἐκ τῶν τρεφόντων ἐστὶν ὁ οἶνος, ἅπαντες ὁμολογοῦσι καί εἶ γε τό τρέφον ἅπαν τροφή ἐστὶν, ρητέον ὡς εἴη ἂν ἐκ τοῦ γένους τῶν τροφῶν καί ὁ οἶνος...» (Περὶ δυνάμεως τροφῶν, 4, 2).³

Σκηνές τρύγου. Ψηφιδωτό «Οικία Διονύσου», Πάφος, Κύπρος

Ο Ρούφος επαινεί το κρασί ως το πιο καλό πράγμα για την υγεία, αν θέλουμε να μην πάθουμε ανεπανόρθωτη ζημιά. Γιατί μπορεί ν' ανάψει τη θερμότητα και να γεμίσει δύναμη το σώμα μας, να διευκολύνει την πέψη και να μας φτιάξει τη διάθεση:⁴

«Οἶνον ἐπαινῶ μὲν πρὸς ὑγείαν ὡς οὐδὲν χρῆμα ἄλλο δεῖ δι' ἐπιστήμης τῶ πίνοντι, εἰ μέλλοι μηδὲν ἀνήκεστον πάσχειν· οἶνος γάρ δύναται ἀνάψαι μὲν τὸ θερμόν, ἰσχύος δ' ἐμπλήσαι τὸ σῶμα. πέψαι δέ τήν τροφήν δι' ὅλων... δύναται δ' οἶνος καί τῃ ψυχῇ διάθεσιν τινα παρασχεῖν τὸ γάρ τῆς λύπης φάρμακον οἶνος ἐστί...».

Ανάλογα υποστηρίζει και ο Ορειβάσιος: το κρασί δίνει δύναμη και χαρά στην ψυχή και ηδονή. Αλλά αυτά τα παρέχει όταν πίνεται με μέτρο, γιατί όταν πίνεται χωρίς μέτρο φέρνει τα αντίθετα:

«...τῇ ψυχῇ εὐφροσύνην καί ἡδονήν ἐμποιεῖ καί ρώμην παρέχει... τούτων μὲν οὖν τῶν ἀγαθῶν ὁ μέτρῳ πινομένοσ αἷτιος γίνεται· τῶν δ' ἐναντίων ὁ ἄμετρος» (Προς Εὐνάπιον I, ιβ).⁵

Αλλά εκτός από πηγή θερμίδων, διουρητικό και υπακτικό ποτό, εκτός από θερμαντικό και παυσίλυπο, το κρασί ή ορισμένοι του τύποι μπορεί να διευκολύνουν την απόχρεμψη και άλλοι να «φτιάχνουν» αίμα. Το γλυκό κρασί λέει ο Ιπποκράτης «πτυέλου αναγωγός ἐστί» και επαναλαμβάνει ο Γαληνός:

«...ἀναγωγός πτυέλου μάλιστα πάντων οἴνων ἐστίν ὁ γλυκύς, ὅταν μὴ σφόδρα παχύς ἦ» (Υπόμνημα εἰς τὸ Ἱπποκράτους περὶ Διαίτης οξέων)⁶ και «...ὄσοι δέ τῶν ὠχρῶν ἢ ξανθῶν οἴνων παχεῖς εἰσίν, αἷμα γεννῶσιν οὐτοι καί τρέφουσι τὸ σῶμα...» (Υγιεινός λόγος).⁷

Όμως εκτός από αυτές τις παρεμβάσεις στη φυσιολογία του οργανισμού, γρήγορα έγινε γνωστό ότι το κρασί μπορεί να χρησιμοποιείται και ως φάρμακο, δηλαδή ως ουσία που χορηγείται με διάφορους τρόπους για την επίτευξη ενός θεραπευτικού σκοπού. Βρίσκουμε πλήθος εφαρμογών στην αρχαία Ιατρική. Ο Ιπποκράτης το χρησιμοποιεί σε εξωτερική εφαρμογή, σε εσωτερική χορήγηση και σε υποκαπνισμούς.⁸ Η εξωτερική χρήση έχει να κάνει με τη μικρή ή τη μεγάλη χειρουργική: έκπλυση πρόσφατων

5. Ορειβάσιος. *Oribasii Synopsis ad Eustathium: Libri ad Eunapium*. In: Raeder J (ed) *Corpus Medicorum Graecorum*. Leipzig und Berlin 1926. Reprint Amsterdam 1964, 6:328

4. Ρούφος. *Oeuvres de Rufus d' Ephese*. Texte collationné sur les manuscrits, traduit pour la première fois en France, avec une introduction par Ch. Daremberg et E. Ruelle. Paris 1879, Reprint Amsterdam 1963

6. Γαληνός. *Υπόμνημα εἰς τὸ Ἱπποκράτους περὶ Διαίτης οξέων*. In: Westenberger J (ed) *Corpus Medicorum Graecorum*. Leipzig und Berlin 1914, 9:1

7. Γαληνός. *Υγιεινός Λόγος*. In: Koch K (ed) *Corpus Medicorum Graecorum*. Leipzig und Berlin 1923, 4:2

8. Πουρναρόπουλος ΓΚ. *Εἰσαγωγή εἰς τὸν Ἱπποκράτη*. [Ανάτυπο ἀπὸ] Ἱπποκράτους Ἄπαντα, Τόμ. Α'-ΣΤ', Ἐκδ. Μαρτίνου, Ἀθῆναι 1967-1970

– «Οἷσιν αἶμα ρεῖ πουλύ καὶ πολλάκις ἐκ ρινέων, οἷσι μὲν ἄχρῳια ἄκρητος τουτέοισιν ὀλίγα ἀρήγει...»

Τέλος, ο πατέρας της Ιατρικής χρησιμοποιεί το κρασί σε υποκαπνισμούς, σε περιπτώσεις οιδημάτων της μήτρας:

« Ὅποταν δέ αἰ μήτραι πρησθεῖσαι συνοιδήσωσι [] καὶ πυριᾶν οἴνω κάτωθεν...».

Αλλά το κρασί δεν χρησιμοποιήθηκε μόνο αυτούσιο στην αρχαία θεραπευτική. Χρησιμοποιήθηκε επίσης και ως διαλυτικό μέσον για διάφορες -φυτικές κυρίως- ουσίες με σκοπό όχι μόνο αρωματικό αλλά -και κυρίως- φαρμακευτικό. Διάφορες φαρμακοδραστικές ουσίες εκχυλίζονταν σε κρασί από τα βότανα που τις περιείχαν. Ο Διοσκουρίδης αναφέρει όχι μόνο ρητινίτην ή ροδίτην (με ρόδα) ή ανθοσμίαν αλλά και ελλεβορίτην, που περιείχε τον γνωστό και πολυσυζητημένο ελλέβορο, τον θυμίτην (με θύμο), τον αψινθίτην κ.λπ. Για πολλά από τα βότανα ο συνδυασμός με κρασί ενίσχυε τη δράση τους, περίπου όπως σήμερα τα ηρεμιστικά και ψυχότροπα φάρμακα συνεργούν με τα οινοπνευματώδη ποτά. (Δεν πρέπει να ξεχνάμε άλλωστε την επισήμανση αυτή της συνέργειας πολύ πριν τον Ιπποκράτη και ήδη από τα ομηρικά έπη: το παυσίλυπο βοτάνι ήταν πολύ πιο δραστικό όταν συνοδευόταν από κρασί. Τότε ξεχνούσες όλους τους πόνους της ψυχής).

Ακόμα, η χρήση του κρασιού είναι σε άλλοτε άλλο βαθμό ωφέλιμη, ανάλογα όχι μόνο με το άτομο, την ηλικία του ή την απασχόλησή του, αλλά και ανάλογα με την εποχή και τις κλιματολογικές συνθήκες ενός τόπου:

«Τοῦ χειμῶνος εἶναι τό πόμα οἶνον ὡς ἀκρητέστερον... ὅταν τό ἔαρ ἐπιλαμβάνη τότε χρή πίνειν οἶνον ὑδαρέστερον... τοῦ δέ θέρεος τό ποτόν ὑδαρέει... ἐν δέ τῷ φθινοπώρῳ τά ποτά ἐλάσσω καὶ ἀκρητέστερα...».

Το χειμῶνα δηλαδή το κρασί πρέπει να είναι λιγότερο αραιωμένο (για να δίνει περισσότερες θερμίδες και να ζεσταίνει), όταν όμως φθάνει η άνοιξη πρέπει το κρασί να είναι περισσότερο νερωμένο. Το καλοκαίρι τα ποτά μας πρέπει να είναι υδαρή, το δε φθινόπωρο λιγότερα σε ποσότητα και λιγότερο αραιωμένα. Στα

υγιεινολογικά αυτά παραγγέλματα θα επανέλθουμε για ένα διαφορετικό σχολιασμό στην εξέλιξη του κειμένου μας.

Ο οίνος στη λαϊκή θεραπευτική

Οι αντιλήψεις του Ιπποκράτη διατηρήθηκαν από τους επιγόνους και στην άσκηση της ιατρικής και στα έργα τους. Από συγγραφέα σε συγγραφέα κι από χειρόγραφο σε χειρόγραφο κάλυψαν πολλούς αιώνες ζωής. Γιατροί που ασκούσαν την πρακτική ιατρική –τέχνη περισσότερο, παρά επιστήμη– έκαναν τις δικές τους συναγωγές επαγγελματικών γνώσεων, που συχνά έφερναν –ή υποτίθεται ότι έφερναν– το βάρος και το κύρος μεγάλων προσωπικοτήτων και οπωσδήποτε κουβαλούσαν το κύρος αιώνων. Αυτή η ιατρική σοφία αποτέλεσε την πρώτη ύλη των ιατροσοφιών, που αποτελούν και ένα από τα ερείσματα της λαϊκής μας ιατρικής. Βλέπουμε έτσι τις ίδιες τις αρχαίες αντιλήψεις να διατηρούνται στη λαϊκή παράδοση. Το κρασί χρησιμοποιήθηκε επί αιώνες για το πλύσιμο τραυμάτων. Κι έξω από την παράδοσή μας, θυμίζουμε ότι «ο καλός Σαμαρείτης» έπλυνε με κρασί και γλύκανε με λάδι τις πληγές του τραυματισμένου Ιουδαίου που βρήκε στο δρόμο του. Η συνήθεια αυτή μακροημέρευσε κι έφθασε πολύ κοντά μας. Θυμίζουμε τους στίχους από το δημοτικό τραγούδι:⁹

«Κακό πού 'ναι τό λάβωμα, κακό πού 'ναι τό βόλι.
Γιά πιάστε με νά σηκωθῶ καί βάλτε με νά κάτσω.
Βάλτε με 'κεῖ στό κρύο νερό, στή ρίζα τοῦ πλατάνου
καί φέρτε μου γλυκό κρασί νά πλύνω τίς πληγές μου».

10. Πουρναρόπουλος Γ.Ι.
Η ιατρική του αγώνα
Αθήνα, 1973

Κι άλλο τραγούδι:

«Παιδιά μου μή σκανιάζεστε καί μή παραπονιέστε
ἐγώ δέν ἔχω τίποτα, λίγο 'μαι λαβωμένος.
Πικρό πού 'ναι τό λάβωμα, πικρό καί τό μολύβι
...καί στῶστε μου χλωρά κλαριά καί βάλτε με νά κάτσω
καί φέρτε καί γλυκό κρασί ἀπό τούς Παπαδάτες
νά πλύνω τή λαβωματιά, ὁπού 'μαι λαβωμένος».¹⁰

Η συνήθεια κρατιέται ακόμα: Πλένονται και σήμερα πληγές με κρασί (κι αλλού με ούζο ή με ρακί – άλλωστε τι διαφορά έχει

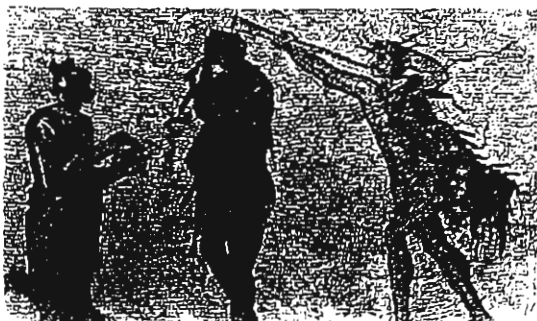
το τελευταίο από το χημικό οινόπνευμα του εμπορίου;). Αυτά για την εξωτερική χρήση.

Την ίδια εκείνη εποχή που περιγράφεται και στα δημοτικά τραγούδια, ο λαός, φορέας της παράδοσης, χρησιμοποιεί το κρασί και ως φάρμακο. Για δυσκολοχώνευτα φαγητά, το κρασί είναι το χωνευτικό. Για την αναιμία το γλυκό βαθύ κόκκινο ή μαύρο κρασί –που μοιάζει με αίμα– θεωρείται στοιχείο που βοηθά στην αιμοποίηση. Ακόμα σήμερα συνιστάται στις εγκύους να πίνουν από λίγη μαυροδάφνη για να «φτιάχνουν» αίμα. Το ίδιο ακούμε και από αναρρωνύοντες; το θέλουν για τονωτικό. Κι ακόμα για τους ανόρεχτους θεωρείται ορεκτικό.

Όσο για την ορθολογιστική χρήση του κρασιού κατά εποχή και κλιματικές συνθήκες, πρέπει να επισημάνουμε ότι οι αντιλήψεις των αρχαίων γιατρών πέρασαν, μαζί μ' εκείνες για τη διατροφή, στους Βυζαντινούς, στα ιατροσόφια και στη σύγχρονη λαϊκή ιατρική. Στα διάφορα μηνολόγια που έχουν συντάξει Βυζαντινοί γιατροί τονίζεται πάντα η ποσότητα και η πυκνότητα του κρασιού που πρέπει να καταναλώνεται. Δεν επεκτεινόμαστε στο θέμα σε τούτο το άρθρο, θα θυμίσουμε όμως μια πολύ γνωστή παροιμία που λέγεται και σήμερα: «Μήνα που δέν έχει ρω βάζε στο κρασί νερό».¹¹ Οι μήνες αυτοί είναι οι: Μάιος, Ιούνιος, Ιούλιος, Αύγουστος, μήνες δηλαδή που στην Ελλάδα χαρακτηρίζονται από υψηλές θερμοκρασίες. Η κατανάλωση κρασιού με τη ζέση θα μπορούσε να οδηγήσει σε διάφορα προβλήματα υγείας, τα οποία η λαϊκή σοφία προσπαθεί με τα παραγγέλματά της να προλάβει.

Ο οίνος στην Ιατρική

Αλλά και η επίσημη ιατρική μέχρι ολόκληρο τον προηγούμενο και μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας είχε ανάλογες αντιλήψεις. Στο «Εγκόλπιον των Ιατρών», σύγγραμμα του γιατρού και ιατροδιδασκάλου Δ. Πύρρου¹² που εκδόθηκε στα 1831, ο συγγραφέας αναφέρει ορισμένους φαρμακευτικούς ή, όπως τους γράφει, τεχνητούς οίνους:

11. Ρηγάτος Γ. Ιατρική Παιδεία. Περιοδική Αρχαία Ελληνική Ιατρική, Εκδόσεις Βρίτα, Αθήνα 1996

12. Πύρρος Δ. Εγκόλπιον των Ιατρών ήτοι Πρακτική Ιατρική κ.λπ. Τόμ. Β'. Εν Ναυπλίου 1831

«Οί φιλόανθρωποι ιατροί, οί όποιοι είναι έπιστάται τής ανθρωπότητος, κατασκευάζουσι μερικούς ιατρικούς οίνους, όχι προς τέρψιν καί μέθην τών ανθρώπων, αλλά προς όφελος τής ζωής τών ανθρώπων...».

Μεταξύ αυτών ο οίνος δυναμωτικός και αρώματικός περιέχει: κίνα, κανέλα, γαρίφαλα, κάλαμο αρωματικό, μοσχοκάρυδα, αφίνθιο (αψέντι), φλούδα νεραντζιού, όλα κοπανισμένα και εκχυλισμένα επί μερικές ημέρες σε καλό λευκό κρασί. Ο οίνος αντιπυρετικός και διουρητικός περιέχει ρίζες από ραπάνια και φλούδες νεραντζιού βρασμένες στο κρασί, και θεραπεύει τον ασκίτη και ορισμένους πυρετούς. Στάχτη από σπάρτα ή κλήματα σε κρασί έχει επίσης διουρητική δράση. Ο Πύρρος δίνει ακόμα στο «Εγκόλπιον Ιατρικής» συνταγή για αντισκορβουτικό οίνο, για την αντιμετώπιση του σκορβούτου και για οίνο καλλιβεάτο, κρασί δηλαδή με ρινίσματα χάλιβα ή σιδήρου με ένδειξη την ατονία και την αμηνόρροια. Ο οίνος εκκοπροτικός (sic) ήτοι καθαρτικός περιέχει, κατά το συγγραφέα, ρεοβάρβαρο, πολυπόδιο (φτέρη), άνθη μέλανος ελλεβόρου, σιναμική, καρδάμωμο, άλας τρυγίας, νερό και καλό λευκό κρασί.

Απόσπασμα από το βιβλίο «ΘΕΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΠΑΘΗ», Εκδόσεις ΒΗΓΑ, Αθήνα 2000 (Μέρος Α': Οίνος: Το φάρμακο και το φαρμάκι)

Σκηνές από το θρίαμβο του Διονύσου. Ψηφιδωτό «Οικία Διονύσου», Πάφος, Κύπρος